

Fabiny Tibor

**Theodráma és maszkabál
Luther és Shakespeare**

A 70 éves Géher Istvánnak 35 éve(s) tanítványi tisztelettel

1.

Luther teológiájának egyik legeredetibb, legsajátosabb, egyszerre legijesztőbb és legmegnyugtatóbb felismerése az a „drámai” gondolat, hogy Isten önmaga ellentétének („*sub contrario suo*”) rejtőzik el. Ám nemcsak elrejtőzik, hanem el is rejt dolgokat, s nemcsak ő rejtőzik, és rejteget, hanem a nagy ellenfél a Sátán is, s az ő követői és szolgái is ugyanezt teszik; maga a világ is a rejtőzések és elrejtettségek nagy és összetett hálózata, s a történelem színpada sem más, mint egy nagy maszkabál, álarcosbál.

Luther művészi, drámai teológiája ezen a ponton Shakespeare életművével rokon, hiszen az angol drámaíró színdarabjai is arról szólnak, hogy „színház az egész világ” (*Ahogy tetszik*), s a nagy *theatrum mundi*n, a világ színpadán mindenki valamilyen szerepet játszik. Ráadásul Shakespeare is éles szemmel látta és láttatta, hogy a világ a feje tetején áll („world turned upside down”), minden fordítva van a valóságban, mint ahogy az embernek az első látásra tűnik: más a látszat és más a valóság. Shakespeare tragédiái és komédiái egyaránt az önismeret drámái: a humor, az önmagunkon való nevetés képessége helyre tesz és felszabadít, mert olyan tükröt tart elénk, amely kiugrasztja önmagunk elől is rejtegetett gyengeségünket és silányságunkat, ám mindezt derűvel és szeretettel teszi. Csak akkor nem tudunk felszabadultan önmagunkon is nevetni, ha tényleg megátalkodottak vagyunk, ám ilyenkor megérdemljük a büntetésünket. Az *Ahogy tetszik* Rosalindája, vagy a *Szeget szeggel* Hercege egyformán önismeretre nevel. Az előző derűsen és női bájjal, a második az idősödő férfiember némileg mesterkéltné a rafinériájával.

A shakespeare-i nagy tragédiák pedig arról szólnak, hogy a világ egy sajátos álarcosbál szerint van berendezve: senki sem az, aminek látszik, vagy aminek gondolja magát. Vannak nagy hitetők, machiavellista szédítők, akik visszaélnék az emberek naivitásával, s önmaguk karrierjét rendezik meg, s sokan, akik az elvetemült gonosz szerepét játsszák, azonosulnak is ezzel a szereppel (*III. Richard*). Van, aki elindul a lejtő útján, ám hamarosan maga is észleli, hogy nincs megállás (*Macbeth*).

A „feje tetejére állított világ” nagy tragédiái a *Hamlet* és a *Lear király*. Hamlet először csak észleli, mint ezt először az egyik mellékszereplő mondja, hogy „valami bűzlik Dániában”, majd a Szellemmel való találkozása után

„Theodráma és maszkabál. Luther és Shakespeare” in: *kinek teszel milyen hite who to believe expecting what. Ünnepi kötet Géher István 70. születésnapjára*, Pilki Natália (szerk.), ELTE Papers in English Studies Anglisztika Tanszék Angol–Amerikai Intézet, ELTE BTK, 2010, 125–135. old.

benyomása megszilárdul: „kizökönt az idő, ó kárhozat / hogy én születtem helyretolni azt”. Hamlet nagy felismerése: amennyiben a hatalom birtokosai szerepet játszanak, vagyis megtévesztenek, akkor ezzel szemben csak még jobb szerepjátszással, még jobb megtévesztéssel kell védekezni. „Ezentúl ildomos lesz nekem furcsa álcát öltenem”. Az örült szerepét kell eljátszania, a bolondét, nemcsak azért, hogy ne vegyék komolyan, hanem főleg azért, hogy így megtudja, kifürkésze az igazságot. A szerepjátszás tehát az ismeretelmélet eszköze. Direkt módon nem lehet megtudni az igazságot, csak „indirekt módon”, mondja ezt a maga naiv és szimpla módján szintén szerepet játszó vén és ügybuzgó Polonius is. A maszkok mögül a drámában mindenki kémkedik és nyomoz: Polonius és Claudius figyelni Hamletet; ezt teszi a két figyelésre bérelt egykori barát, Rosencrantz és Guildenstern, azt viszont nem veszik észre, hogy a legzseniálisabb maszkot a legnagyobb játékos, a legzseniálisabb nyomozó, Hamlet viseli, aki még egy színdarabot is megrendez, hogy Claudiusról leránthassa a maszkot: „tör lesz e darab / Melyen a király, ha bűnös, fennakad!” Mindez így is történik, de a maszk nélküli igazság ára egy olyan vérfürdő, ahol a gyilkos és az ártatlan egyaránt elpusztul.

Hasonló, talán még nagyobb mélységet jár be Shakespeare *Lear királya*, ahol a hatalom és hízélgés érzéketlenné és vakká teszi a naiv, de nem velejéig romlott hősöket. A királynak meg kell örülnie ahhoz, hogy értelmes és normális legyen, a másik félrevezetett apának, Glosternek meg kell vakulni ahhoz, hogy – legalábbis képletes értelemben – ismét láthasson. A jóbi szenvedés mélységeit járják be, azzal a különbséggel, hogy ők azért némileg felelősek saját tragédiájukért, hiszen ők annak idején és most is a szerepjátszó világszínház, s nem a valóságérzet és erkölcsi tudat logikájának engedtek. Lear saját szívét, a szeretetet száműzi, amikor Cordeliát, a hízélgő szerepjátszást visszautasító legkisebb leányát tagadja ki. Glostert a hataloméhes, ám nagyszerű színész fattyú-fia ugyancsak megtéveszti, amikor az őszinte gyermeki szeretet maszkját veszi magára, s elhiteti apjával, hogy Edgar fivére az ő életére tör. Edgar Hamlethez hasonlóan felismeri, hogy a gonosz és megtévesztő világ maszkabáljában neki is álarcot kell viselnie. Színház a színházban: Edgar is örültet játszik, Szegény Tamást, hiszen jól tudja: a túlélés, a megmenekülés csak akkor lehetséges, ha maga is maszkot visel. Áll a bál. Ilyen a világ, ilyenek az emberek, ilyen a történelem. Nem más a világ tehát mint egy maszkabál. William Shakespeare ezt a dráma művészetével, két generációval korábban német földön Luther Márton ugyanezt a teológia művészetével jelenítette meg.

2.

Az alábbiakban Luther egyes műveit vesszük szemügyre, s megpróbáljuk e drámai szemléletet nyomait az egyes szövegben is megtalálni. Tudnunk kell, mint erre Eric W. Gritsch amerikai egyháztörténész Lutherről

szóló *Isten udvari bolondja* című monográfiájában felhívja a figyelmet, hogy „Luther azzal válik ki kortársai közül, hogy úgy jelenik meg, mint aki szívét a kabátujján hordja, odadobva sipkáját a nyugtalan lelkiismeretű egyszerű embereknek, megszólaltatva csengőit, hogy figyelmeztesse az egyház és a világ hatalmasait Isten rendíthetetlen hatalmára, és lábait a Krisztus uralmáról szóló hír felvidító és megdermesztő dallamára mozgatja egy végéhez közeledő világban.”

Luther mint „Isten udvari bolondja”, valamint Shakespeare egyedül igazat beszélő bolondjai arra emlékeztetnek bennünket, hogy e „maszkabál” akár teológiai, akár drámai látomása valószínűleg egy töről fakad. Megkockáztatjuk, hogy mindkettőjüknek egy a mestere: Luther minden bizonnyal tudatos, Shakespeare pedig gyanúnk szerint öntudatlan tanítványa volt ennek a mesternek, aki szerintünk Pál apostol. Pál apostol alapján Luther többször is emlékeztetett arra, hogy „látványosság lettünk a világnak” („*theatron egenéthemen tó kosmó*” / „*speculum facti sumus mundo*” 1 Kor 4,9) A Korinthusiakhoz írt első levél szól a „kereszt bolondságáról”, az „igehirdetés bolondságáról”. „Mert a keresztről szóló beszéd bolondság ugyan azoknak, akik elvesznek, de nekünk, akik üdvözülünk, Istennek ereje. Mert meg van írva: „Elveszem a bölcsék bölcsességét, és az értelmesek értelmét elvetem.” Hol a bölcs? Hol az írástudó? Hol e világ vitázója? Nem tette-e bolondsággá Isten a világ bölcsességét? Mivel tehát a világ a saját bölcsessége útján nem ismerte meg Istent a maga bölcsességében, tetszett Istennek, hogy az igehirdetés bolondsága által üdvözítse a hívőket... Mert az Isten bolondsága bölcsőbb az emberek bölcsességénél... azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében bolondok, hogy megszégyenítse a bölcsüket”. (1 Kor 1) Ézsaiás, Pál apostol, a Magnificat Máriaja mind arról tanúskodik, hogy Isten a nagy felforgató, a szubverzív rendező a világ rendjében, azaz rendtelenségében.

3.

Már az előreformációs mozgalmakat (lollardok, waldensések, husziták) is az a felismerés mozgatta, hogy az egyház, illetve annak irányítói képmutatók, azaz hipokriták, hiszen életükkel, szolgálattal nem felelnek meg annak az eszménynek, amit képviselniük kellene. Luthernél is gyakran megjelenik az a kép, hogy a pápa és a követői maszkot viselnek: „sokan azt mondják, hogy a pápa az egyház feje, s amit ő parancsol az Istentől van...a pápa azonban csak az egyház maszkja, nem az egyház.” (LW¹ 4,53). „Ilyenek a képmutatók; az egyháznak tekintik magukat, ám csak a maszkjuk nagyobb és a ruhájuk fényesebb mint az igazán hívőké.” (LW 5,147). A Hegyi beszéd, s

¹ LW = Pelikan, J. – Lehman, H. (szerk.), *Luther's Works, American Edition* 55 vols, (Saint Louis, Concordia Publishing House-Fortress Press, 1955-1986). Luther szövegét saját fordításomban idézem. F.T.

azon belül is Mt 7,15 („Óvakodjatok a hamis prófétáktól, akik juhok ruhájában jönnek hozzátok, de belül ragadozó farkasok”) magyarázatában Luther reformátor társaival együtt megtalálta antiklerikális mozgalmának *locus classicus*-át. Amit Jézus a farizeusokról, a törvénytudókról, az Írás lelkét nem ismerőkről mondott, ugyanúgy érvényes saját korukra, a pápákra, a skolasztikus teológusokra. Ők azok, akik elzárják az Írásokat az egyszerű néptől. Ők azok, akikről Jézus beszélt, ők a maszkot viselő, báránybőrbe bújt farkasok. Az Isten igéjéhez ragaszkodó hívő azonban nemcsak szelíd, mint a galamb, hanem ravasz is mint a kígyó, felismeri a lelkeket, s tudja, kicsoda az igazi bárány, és ki a báránybőrbe bújt farkas.

4.

Ám a helyzet ennél sokkal bonyolultabb. Nemcsak a képmutatók, hanem maga az Isten is maszkot ölt, és maszkot ad másoknak. Isten úgy nyilatkoztatja ki magát, hogy elrejti, mintegy „becsomagolja” önmagát: „Amikor Isten kinyilatkoztatja magát nekünk, akkor ezt úgy teszi, hogy egy fátylat, takarót tesz önmagára, s ezt mondja: „ez alatt találsz majd meg engem” (LW 1,15). Luther egyik kedvenc igehelye Ézsaiás 45, 15: „Bizony, te rejtőzködő Isten vagy!” Isten rejtőzködése az ő kegyelméből fakad, hiszen az ember nem tudná elviselni az erejét és fényességét. Egy 1517-es prédikációjában írja Luther, hogy amíg az ember általában azért rejti el a dolgokat, hogy letagadja őket, addig Isten éppen ellenkezőleg: azért, hogy kinyilatkoztassa őket.

„Az egész teremtés Isten arca vagy maszkja” (LW 26, 94) – írja Luther Galata 2,6-hoz fűzött magyarázatában. Hozzáteszi, hogy bölcsességre van szükség ahhoz, hogy Istent meg tudjuk különböztetni a maszkjától. A világ nem tudja ezt a különbségtételt megtenni.

Isten leggyakrabban önmaga ellenétének maszkjába (*sub contrario suo*) rejtőzik el. Luther tíz éven keresztül (1535-1545) írta a Genézis könyvéről szóló kommentárját. Nem sokkal a halála előtt tudta csak befejezni. Mózes I. könyvének egyik legszínesebb alakja József, aki az Egyiptomba érkezett, s őt egykor eláruló testvérei előtt nem fedi fel, hanem elrejti önmagát. Shakespeare hőseihez hasonlóan testvéreit ő is indirekt módon akarja kiismerni, illetve bűnükre figyelmeztetni. József szerepjátéka, játéka Luthert Isten sajátosan művészi „játékára” emlékezteti, aki éppen azért játszik velünk, ugrat minket, hogy a képmutatásunkat, önbecsapásunkat ugrassza ki. „Isten játszik velünk és ezt mondja: 'mivel a képmutatásban olyan jól érzed magadat, hízelegsz magadnak, s arról álmodozol, hogy minden büntől megtisztultál, íme feltárom neked és megmutatom önmagadnak, hogy az én szememben, és lerántom rólad az önelégültség és a képmutatás maszkját.’” (LW 7,238) Mintha Shakespeare *A vihar*-jának Prosperója, vagy a *Szeget szeggel* Hercege beszélne! S amikor Luther a kommentárjában Genézis 45,5-höz ér, amikor József felfedi magát a testvérei

előtt (a drámában ez általában az *anagnoris*), Luther ezt írja: „Isten néha eltakarja és elrejti önmagát, nehogy mi őt felismerhessük és reá nézhessünk. A valóságban ő az élet, a dicsőség, az öröm, a béke Istene; ez az Isten valódi arca. De néha eltakarja önmagát és maszkot ölt magára, s úgy jelenik meg előttünk, mintha a harag, a halál és a pokol Istene lenne. Vedd ezért észre, és légy bölcs annak belátására, hogy ő mindezt azért teszi, hogy alázatossá tegyen téged, hogy hűségesen kitarssál, s várjad az Úr kezét, s hogy megláthasd az ő arcát.” (LW 8,31) Más helyen ezt Luther Istennek a „szokatlan”, „furcsa” cselekedetének (*opus alienum*) nevezi, s ezt állítja szembe az ő szeretetével és kegyelmével, ami az ő igazi cselekedete (*opus proprium*).

5.

De menjünk még tovább! Isten még saját beszédébe, kinyilatkoztatásába is elrejti önmagát. A „mezítelen Istenhez” (*deus nudus*) az ember nem férhet hozzá. Az ő kinyilatkoztatása az ő rejtőzködésének, önmaga álcázásának egyik módszere. Védelem ez nem önmaga, hanem az ember számára. Az ő beszéde, igéje lesz az a „maszk”, az a ruha, amibe ő beöltözik, hogy az ember találkozhatson vele. Az 51.zsoltár 1.versének magyarázatában ezt írja: „Ne gondoljuk azt, hogy Dávid az abszolút Istennel beszél. Ő azzal az Istennel beszél, aki az igéjének és ígéreteinek ruháját öltötte magára, így az 'Isten' nevéből nem zárhatjuk ki Krisztust, akit Isten megígért Ádámnak és a többi ősatyának. Ezt az Istent kell nekünk megragadni, nem a mezítelen, hanem a felöltözött, s önmagát az ő igéjében kinyilatkoztató Istent, hiszen egyébként összeroppannánk a félelemtől. Másképpen beszélnek Istennel a próféták és a pogányok. Az utóbbiak nem az ő igéjén és ígéretein keresztül beszélnek vele, hanem a saját szívük gondolataival, a próféták azonban az ő ígéreteibe és igéjébe öltözött Istennel. Ez az Isten, aki ilyen kedves ruhát öltött magára, ennyire bájos maszkot, aki az ő ígéreteiben így kicsinosította magát –, ez az Isten megfogható számunkra, erre örömmel nézhetünk fel, ebben megbízhatunk. Az abszolút Isten azonban olyan, mint egy vasfal, aminek ha nekiütközünk, akkor szétzúzzuk magunkat. A Sátán éjjel és nappal azon munkálkodik, hogy a mezítelen Istennel találjuk szembe magunkat, s hogy elfelejtsük azokat az ígéreteket és áldásokat, amelyeket Jézus Krisztusban megmutatott, s hogy csak Istenre, Isten ítéletére gondoljunk. Ha valóban ez történik, akkor megsemmisülünk és kétségbeesünk.” (LW 12,312)

6.

Még ennél is van tovább – Isten a Sátán maszkjában. A földi életében küzdő, küszködő embert rendre csapások érik és ezért szenved. Jöbként szemléli, hogy a rosszaknak, az istenteleneknek milyen jó dolga van, amíg az istenfélőket pedig mintha érthetetlen okból büntetné az Isten. Luther maga is megannyiszor tapasztalta, hogy kísérti őt (*Anfechtung*) valaki, talán az Isten, talán a Sátán. Mert Jóbot ki sújtotta szenvedéssel? A Sátán? Az Isten? Isten megengedte, a Sátán végrehajtotta, Jóbot – akárcsak majd egyszülött Fiát – Isten kiszolgáltatta az ember ellenségének. Jób is, Luther is offenzívának, támadásnak éli meg a kísértéseit, hiszen nem adtak alapot ilyen agresszióra. Ézsaiás 45,9 („Mondhatja-e a formálójának az anyag: Mit csinálsz? És a készítmény ezt: Nem ügyes a kezed?”) – Luther ezt írja: „Az istenfélőknek rosszul megy a dolguk, az istentelenek meg csak jutalmat nyernek. Ebben a helyzetben a test káromolni akarja az Isten munkáját. Ma is csak azt tapasztaljuk, hogy a mi szavunk és Isten ígéje teljesen hiábavaló, minden fordítva működik, s Isten munkája igazságtalannak tűnik számunkra. Isten és a Sátán maszkkal és más külső lelkekkel gyötörnek bennünket, s hogy már azt gondoljuk, hogy akít Istennek gondoltunk, az tulajdonképpen a Sátán, s amit a Sátánnak tulajdonítottunk, az pedig az Istentől jött, s ilyenkor ezt mondjuk bensőnkben, 'bárcsak meg sem születtem volna'”. (LW 17, 127). Luther itt felidézi Jézusnak az Isten által történt elhagyatottságát a kereszten (Mt 27,46), Jeremiás elkeseredettségét, hogy megátkozta a napot, amikor született (Jer 20,14), a zsidók vándorlás közbeni sóhaját, hogy inkább az egyiptomi szolgaságban maradtak volna, és saját maga mélypontjait, amikor megbánta, hogy egyáltalán az evangélium szolgálatába állt. Sátán a „miért”-ekkel ostromolja az emberi szívet, de itt nem szabad teret engedni neki, hanem a szemet becsukva, az értelmet megölve az ígéhez kell menekülni.

A Galata-levél kommentárjában (1535) írja Luther, hogy Pál apostol egyértelműen állítja (5,11), hogy nem az evangéliumot prédikáljuk, ha az igehirdetés után úgy mennek a dolgok tovább békében, mint addig mentek... Ráadásul a világ még biztos jelet lát abban, hogy eretnység, tévtanítás hangzik ott, ahol azt látja, hogy az evangélium hirdetését követően nagy felkavarodás, megbolydulás, támadások és szekták keletkeznek. Így – írja Luther „Isten az ördög maszkját, és az ördög pedig az Isten maszkját viseli. De Isten azt akarja, hogy őt felismerjék az ördög maszkja alatt, s azt akarja, hogy az ördög megítéltessék az Isten maszkja alatt.” (LW 27,43) Ha Isten emberei megszólalnak, a zsoltárossal együtt átélik a nyomorúságukat: „Hittem, ha így szólok is: Igen, nyomorult vagyok!” (116,10) A keresztt, s annak képviselete ezért botránykő. A világ számára a keresztények „veszélyes emberek”, mondja Luther. De Krisztus a Hegyi beszédben boldognak nevezi azokat, akiket az igazságért üldöznek. Az egyháznak is üldöztetést kell szenvednie, ha tisztán hirdeti az evangéliumot. Az ördögöt egyedül az bosszantja és nyugtalanítja, ha az evangéliumot hirdetik, mert az végképp

lerántja róla az isteni maszkot, s megmutatja, hogy ki is ő valójában, hogy ő nem az Isten, hanem az ördög. „Ha az evangéliumot hirdetik, az mindig a kereszttel botrányával jár, mert egyébként nem támadtuk, hanem csak megcirógattuk az ördögöt. Ha valóban támadás éri őt, akkor nem marad nyugton, hanem iszonyatos zavart és káoszt teremt mindenütt.” (LW 27,43)

A világ nagy maszkabáljában természetesen a Sátán is maszkba öltözik, s a világosság angyalának adja ki magát (2Kor 11,14). Jézus a búcsúbeszédében erre figyelmeztette az övéit, s Luther Jn 15,18 magyarázatában írja, hogy az „Ördög nem akar feketének látszani, hanem az Isten ígéjének, a keresztény egyháznak, a hitnek, a szeretetnek a gyönyörű köpönyegében akar ragyogni”. (LW 24,264). Hogyan lehet akkor az egyszerű hívőnek megismerni, hogy ki igazán Isten embere és a ki a Sátáné? Luther szerint egyértelműen a gyümölcsöt kell nézni, s abból kiderül az igazság.

7.

A lutheri teológia alapvetően a paradoxonokra (*theologica paradoxa*) épül. A *Heidelbergi disputáció* 3. és 4. tézise például így hangzik: „Az emberek cselekedetei, még ha mutatósak és jóknak tűnnek is, megvizsgálva mégis halálos bűnök. Az Isten cselekedetei még ha éktelennek és bajthozóaknak tűnnek is, a valóságban halhatatlan érdemek.”

Magyarázatként Luther az alábbiakat fűzi a téziszhez:

„Ézs 53,2 alapján nyilvánvaló, hogy Isten cselekedetei éktelenek: 'nincs neki alakja, sem ékessége'. És 1 Sám 2,6: Az Úr megöl és megelevenít, a halálba visz és visszahoz. Ezt így kell érteni: az Úr megaláz és megrettent minket a törvénnyel és bűneink megláttatásával, úgyhogy egyrészt az emberek előtt, másrészt saját magunk előtt semminknek, bolondoknak, gonoszoknak látszunk, sőt valóban azok vagyunk. ...És ez az, amit Ézs 28,21 Isten idegen munkájának nevez, hogy elvégezhető legyen az ő saját munkája (vagyis megaláz önmagunk előtt, elveszi magunkban való bizakodásunkat, hogy irgalmával felemelhessen és Benne bizókká tegyen minket)...”

A *Heidelbergi disputáció* híres 19-21. tézisében így fogalmaz Luther: „Nem az nevezhető teológusnak, aki Isten láthatatlan dolgait az ő teremtet műveiben felfogva szemléli. Hanem az nevezhető méltán teológusnak, aki Istennek látható műveit, azaz a 'hátát', a szenvedésekben és a kereszttben szemlélve fogja fel. A dicsőség teológusa a rosszat jónak, a jót rossznak mondja, a keresztt teológusa azt mondja, ami a valóság.”

Luther szembe állítja a a dicsőség teológusát a kereszt teológusával. Az előbbi át akar nézni a keresztben, s Isten titkait akarja fürkészni, az utóbbi viszont a szenvedésben szemléli Istent, mert Ő önmaga ellentétének látszatában mutatja meg önmagát. Vagyis a dolgok nem azok, amiknek látszanak. Amik jónak tűnnek, minden szempontból azt a látszatot keltik, hogy jók, ám a valóságban azonban éppen a nekik tulajdonított jóság és a beléjük vetett bizalom okán minden bizonytalanságos bűnök.

8.

„Krisztus megváltott minket a törvény átkától, úgy, hogy átokká lett értünk – mert meg van írva: 'Átkozott, aki a fán függ'”- írja Pál apostol Gal 3,13-ban. Krisztus a keresztfán a mi bűneink büntetését, a nekünk járó átkot viselte el önként értünk, helyettünk és miattunk. Megtörténik tehát a „boldog csere”, miként Luther írja: „Ő magára vette a mi bűnös természetünket, s nekünk az ártatlan és győzelmes személyét adta cserébe. Ebbe vagyunk tehát felöltöztetve, s immár szabadok vagyunk a törvény átkától, mert Krisztus önként átok lett értünk, ezt mondván: 'Emberségem és istenségem áldás nekem, s nincs semmire sem szükségem. De megüresítem magam. (Fil 2,7) Magamra veszem ember a te ruhádat és maszkodat; ebben a ruhában fogok járni, ebben fogom elszünetelni a halált, azért hogy te szabad légy és megmeneküljél a haláltól.” Így, amikor a mi emberi maszkunk volt rajta, abban a maszkban ő hordozta az egész világ bűneit, elfogták, szenvedett, keresztre feszítették, meghalt, meghalt miérettünk, mert átokká lett. Ám mivel Isten volt és Örökkévaló személy, a halál képtelen volt őt megtartani. Ezért harmadnap feltámadott a halálból, és most örökké él, nincs rajta immár sem bűn, sem halál, sem a mi maszkunk többé, hanem tiszta igazságosság, élet és örökkévaló áldás.

9.

Luther szerint a legszörnyesebb maszk, amit Jézus Krisztus a keresztben magára vesz, az a „féreg” maszkja. Jézus Krisztus ugyanis, amikor a keresztben a 22.zsoltár 2. versét idézi, „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?” (Mt 27,46, Mk 15,34), akkor ebben a kiáltásban benne van az egész zsoltár, különösen a 7.vers: „De én féreg vagyok nem ember”. A keresztben „féreggés” vált Krisztus magában hordja az émelygés, a rothadó bűz, a botrány, a szétmállás, azaz az utálat, a megvetettség konnotációját.

Amikor Luther a Zsidókhöz írt levelet kommentálja, s ott a 2.fejezetben a 8.zsoltár idézetével találkozunk: „Rövidebb időre kisebb tette őt az angyaloknál”, azt írja, hogy helytelen azoknak a magyarázata, akik ezt a zsoltárt egyértelműen Krisztusra vonatkoztatják, hiszen Krisztus esetében nemcsak arról van szó: „rövidebb időre” kisebb lett mint az angyalok, hanem

valami sokkal radikálisabbról, nevezetesen, hogy Krisztus egyenesen féreg lett, mint ahogyan ezt a Zsolt 22,7 írja. (LW, 29,126).

Luther ehhez a képhez (Krisztus=féreg) egyes kommentárjaiban rendkívül gyakran visszatér. A kép exegézisét tovább boncolja János-kommentárjában, amikor Jn 3,14-15 („És ahogyan Mózes felemelte a kígyót a pusztában, úgy kell az Emberfiának is felemeltetnie, hogy aki hisz, annak örök élete legyen őbenne”) értelmezésekor a rézkígyót (4Mózes 21,8) a zsoltáros férgével azonosítja, s rámutat, hogy maga Krisztus az, aki rézkígyóként, féregként ott függ a keresztfán, mindenki által megvetetten. A kígyó mérge azonban gyógyulás is a sebekre. A nép bizonyára Mózeset is őrülnék tarthatta, írja Luther, hiszen nem érthették, miért éppen azt a kígyót önti rézbe, és teszi fel a póznára, amelyik megmarta őket. Miért mondja, hogyha erre rézkígyóra felnéznek, akkor megmenekülnek? Mózes azonban nyugodtan cselekszik, mintát készített az élő, mérges kígyókról. Luther korának népi bölcsességére hivatkozik, hogy amennyiben valakit megmar egy veszett állat, akkor annak az állatnak a szőrét a sebhez kell kötni, akkor begyógyul a seb. Akiket megmarta a kígyó – vagyis a bűn – azoknak a keresztre, azaz Krisztusra kell tekinteniük, ahol ott függ a Krisztus, mint valami gonosz, mérgező féreg. Olyan ő most, mint az a kígyó, aki megkísérettette az embert a paradicsomban. A világ elvetette, megvetette, bűnözőként keresztfára szegezte, nem istenként, hanem mérges féregként tekintettek reá, undorítónak tartották, megköpödték, jó ízlésű emberek elfordultak tőle.

10.

Isten nemcsak rejtőzködik, nemcsak a Sátán maszkját hordja, hanem a maszkabál szerepeit is kiosztja. Amikor Luther Gal 3,13 „Krisztus megváltott minket a törvény átkától, úgy, hogy átokká lett értünk – mert meg van írva: 'Átkozott, aki fán függ'”- magyarázatához érkezik el, mindenekelőtt Jeromos és a szofisták értetlenségét pellengérezzi ki, hiszen ők túlzásnak tekintik ezt a részt, s iszonyodva elutasítják azt, mondván Pál apostol nem beszélhetett itt komolyan. Így Jeromosék kegyes buzgóságukban fel nem foghatják, hogy miként lehetne az átok vagy ürülék képén keresztül közelíteni Krisztushoz. Azt igyekeznek kimutatni, hogy Pál nem pontosan idézi Mózeset, hiszen Mózes a fára akasztott főben járó bűnözőről mondta ezt, nem pedig Krisztusról, aki nem tolvaj, hanem szent és igaz.

Luther azonban Pál apostol védelmére kel, s a szöveget alaposabban megvizsgálva mondja, hogy Krisztus nem önmaga miatt, hanem miérettünk lett átokká. Önmaga tiszta és ártatlan ember, s nem kellene, hogy a fán függjön. A törvény a bűnösöket ítéli el, ám ha Krisztus, az ártatlan bárány a tolvajok és a gazemberek, a világ bűneit magára vette és hordozza, akkor ő maga lett a tolvaj, hiszen „önként ment a halálba, hagyta, hogy a bűnösök közé sorolják, pedig sokak vétkét vállalta magára” (Ézs 53,12). A próféták,

írja Luther, jó előre látták, hogy Krisztus lesz „a legnagyobb tolvaj, gyilkos, parázna, rabló istenkáromló akit valaha is látott a világ Most ő nem a saját nevében cselekszik, most nem az Isten és Szűz Mária fia. Most ő a bűnös, aki hordozza Pálnak, az egykori istenkáromlónak, és keresztényüldözőnek; Péternek, Krisztus megtagadójának; Dávidnak, a paráznának és gyilkosnak bűnét; azokét, akik miatt a pogányok között káromolják az Isten nevét (Rm 2,24). Krisztus nem követte el ezeket a bűnöket, de magára, a saját testére vette azokat, hogy az ő vérével elégtételt szerezzen értük” (LW 26, 277). Krisztus azonosult a tolvajokkal és bűnösökkel, s ezért tolvajként és bűnösként is végezték ki. Luther szerint ez a kép Krisztusról a legcsodálatosabb, legörömtelibb vigasztalás számunkra, hiszen Krisztus helyettünk vette magára az átkot, és mi szabadok vagyunk attól.

Luther megfogalmazásában Krisztus mint maszkot vette magára a mi bűneinket, a minket sújtó átkot: „Amiképpen Krisztus felöltötte magára a mi testünket és vérünket, így kell nekünk is őt magunkra öltötenünk, s úgy kell őt megismernünk, hogy ő a mi bűneinkbe, átkunkba, halálunkba és minden gonoszba öltözött.” (LW 26,278) Azért lett ő átok és bűn, hogy mi Isten igazsága lehessünk őbenne. (2Kor 5,21) Minden bűnünket az ártatlan báránnyá kell vetnünk, mert amelyiket nem vetjük reá, az elpusztít bennünket. Ézsaiás 53: „Mindnyájunk vétkeit reá vetette”. S ekkor jött a törvény, és azt mondta: a bűnösnek meg kell halnia. Ezért lett átokká az, aki ott függ a fán, Krisztus lett az Isten átka.

Luther minden tanítás legvidámabbikának, a legtöbb vigasztalás forrásának tekinti azt a tant, hogy miénk Isten szavakkal le nem írható és számokkal fel nem becsülhető szeretete és kegyelme. „Mert amikor a kegyelmes Atya látta, hogy minket agyonnyom a törvény, hogy mi átok alatt vagyunk fogva tartva, s innen sehogy sem szabadulhatunk, akkor elküldte a Fiát a világba, minden ember minden bűnét halmozottan reá vetette, s ezt mondta: 'Te leszel Péter, aki megtagad, Pál, aki üldöz, káromol és kerget, Dávid, aki paráználkodik, a bűnös, aki az almából evett a paradicsomban, a lator a kereszten'. Minden személy, aki valaha is büntetést elkövetett, Te leszel. Te fizetsz az ő bűnükért, Neked kell azt jóvá tenned. És ekkor jön a törvény és ezt mondja: 'Bűnösnek találtam őt, aki mindenki bűnét magára vette. Egyedül csak benne látok büntetést. Ezért meg kell halnia a kereszten!' Megtámadja, s megöli őt. E tett által az egész világ megtisztul, megszabadul minden büntőtől, kiszabadul a halál torkából és minden gonoszságból.” (LW, 26,280)

Más szavakkal, írja Luther, az átok az áldással kerül konfliktusba. Az átok akar győzni, de az áldás isteni és örökkévaló. Krisztus, aki maga az igazságosság, áldás, kegyelem, élet legyőzi e három szörnyet: a büntetést, a halált és az átkot. Kol 2,15 szavaival: lefegyverezte a fejelemségeket és hatalmasságokat. Csodálatra méltó és mindent fölülmúló ez a párbaj, írja Luther, s az erről szóló tanítás a legfontosabb doktrína. (LW 26,282) Hálával és bizalommal kell elfogadni ezt az „édes tanítást”, amelyben ennyi vigasztalás van számunkra, s amely azt tanítja, hogy Krisztus átokká lett

értünk, az Isten haragjára méltó bűnössé, hogy a mi ruhánkba öltözött. Mivel önként vette magára a mi bűneinket, ezért helyénvaló volt, hogy Isten haragját és büntetését hordozza.

Mily boldog csere, amely magára veszi a mi bűnös személyünket, s nekünk adja cserébe az ő ártatlan, győzedelmes személyét! Mi ebbe a személybe „öltözünk be”, s szabadokká válunk az átoktól. Krisztus a mi maszkunkat magára vette, büntetésünket elszenvedte, s a feltámadott Krisztuson nincs már e maszk, hanem mi is az új teremtés részesei lehetünk.

Luther szerint ez az apostoli írásmagyarázati forma. Csak a Szentlélek segítségével beszélhetett így Pál apostol, – s tegyük hozzá – Luther is. Luther olyan ihletettséggel éli át az élet és a halál, az átkokká vált Krisztus és a törvény küzdelmének minden egyes mozzanatát, mintha helyszíni közvetítést adna. Előadásmódjának köszönhetően úgy érezzük, mi is jelen vagyunk e kozmikus méretű párbaj helyszínén, s bár jól tudjuk, ki a végső győztes, mégis fogainkat összeszorítva, az izgalomtól kiugorni akaró szívünket visszafogva drukkolunk, szorítunk az Élet fejedelmének.

11.

Theodráma és maszkabál. Rejtőzködés, feje tetejére állt világ, maszk, paradoxon, feszültség, katarzis. Érdemes Shakespeare után – sokszor talán a géheri olvasattal olvasott Shakespeare után – olvasnunk vagy újraolvasnunk Luthert. Meglepő tapasztalatban lesz részünk: kiderül, hogy a teológia (is) szédületesen izgalmas (lehet)!